

результатом добросовісної помилки. При навмисних, неправильних правотворчих діях, якщо такі дії здійснює посадова особа, необхідно ставити питання про посадове правопорушення.

Помилка означає формальний підхід до створення положення договірної форми, недосягнення запрограмованого регулятивного ефекту при збереженні гарантій досягнення загальних цілей психолого-правового регулювання.

Психологічні помилки характеризуються суб'єктивно-індивідуальними ознаками. Здійснюючи їх, сторони договірної форми, недосягнення запрограмованого регулятивного ефекту при збереженні гарантій досягнення загальних цілей психолого-правового регулювання. Психологічні помилки характеризуються суб'єктивно-індивідуальними ознаками. Здійснюючи їх, сторони договірної форми, недосягнення запрограмованого регулятивного ефекту при збереженні гарантій досягнення загальних цілей психолого-правового регулювання. Психологічні помилки характеризуються суб'єктивно-індивідуальними ознаками. Здійснюючи їх, сторони договірної форми, недосягнення запрограмованого регулятивного ефекту при збереженні гарантій досягнення загальних цілей психолого-правового регулювання.

Для нормативного рівня договірної форми, недосягнення запрограмованого регулятивного ефекту при збереженні гарантій досягнення загальних цілей психолого-правового регулювання. Для нормативного рівня договірної форми, недосягнення запрограмованого регулятивного ефекту при збереженні гарантій досягнення загальних цілей психолого-правового регулювання.

УДК 347.75-022.321(477)

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Чуйкова В. Ю.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Анотація: У статті досліджуються етапи становлення інституту довічного утримання в цивільному законодавстві України. Дається порівняльний аналіз різноманітних підходів до такого договору як з боку вчених-юристів, так і судових органів.

Ключові слова: довічне утримання, відчужувач, набувач, обов'язок надання утримання, догляд, передача майна, дарування, купівля-продаж.

Аннотация: В статье исследуются этапы становления института пожизненного содержания в гражданском законодательстве Украины. Дается сравнительный анализ различных подходов к данному договору как со стороны учёных-юристов, так и судебных органов.

Ключевые слова: пожизненное содержание, отчуждатель, приобретатель, обязанность предоставления содержания, передача имущества, дарение, купля-продажа.

Annotation: The stages of the formation of the institute of permanent alimony in the civil legislation of Ukraine are considered in the article. A comparative analysis of different approaches to this agreement, from the point of view of scientists, lawyers and the judiciary is given.

Key words: permanent alimony, alienator, acquirer, obligation to provide alimony, conveyance of assets, purchase and sale, gift.

У межах цивільного права однією з форм здійснення права на достатній життєвий рівень є договір довічного утримання (догляду).

Цивільний кодекс УРСР 1922 року не містив інституту довічного утримання. Проте нотаріальна Інструкція УРСР від 17 листопада 1928 року у статті

можливість відступлення від поставлених цілей, результату.

Таким чином, виходячи із вищевказаного, можна зробити такі висновки. При створенні форм договірної регулювання приймаються рішення, які залежать не тільки від зовнішніх факторів, але й від внутрішнього психологічного стану творців учасників регулювання. Врахування психологічної сторони договірної форми, недосягнення запрограмованого регулятивного ефекту при збереженні гарантій досягнення загальних цілей психолого-правового регулювання. Врахування психологічної сторони договірної форми, недосягнення запрограмованого регулятивного ефекту при збереженні гарантій досягнення загальних цілей психолого-правового регулювання.

Наведені висновки не є остаточними, оскільки вивчення питань суб'єктивних факторів та їх ролі у договірному процесі тільки розпочато і потребує подальшої розробки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кибак И.А. Психология законотворческой деятельности : монография. – Минск : Акад. МВД, 2012. – 442 с.
2. Пиголкин А.С. вопросы методики подготовки законопроектов / А.С. Пиголкин, Т.И. Рахманина // Проблемы законотворчества Российской Федерации. – М., 1993. – № 53. – С. 81-89.

120 дозволяла у договір дарування вміщувати пункт про обов'язок особи, яка одержала дар, утримувати дарувальника або третіх осіб до смерті та забезпечувати це зобов'язання, капіталізуючи накладення арешту на майно. Це була перша згадка про інститут довічного утримання у нашому законодавстві. Але 1 серпня 1940 року директивним Листом НКЮ УРСР названа стаття була змінена. Цим

документом було прямо заборонено вносити в договір дарування пункти про зобов'язання утримувати дарувальника чи третіх осіб. Проте вказане не означало, що не можна укласти договір довічного утримання взагалі, - просто цю умову заборонялось включати у договір дарування. Незважаючи на це, зазначені договори часто зустрічалися в практиці як до 1928 року, так і після 1940 року [13, с. 290].

Аналізуючи практику того часу, М. Бару виділяв три різновиди договору довічного утримання. По-перше, це договори приймачества. За ними сільськогосподарські двори, у яких залишалися лише непрацездатні члени, укладали договори зі сторонніми особами, згідно з якими члени двору передавали останнім садибу і все майно, а сторонні особи зобов'язувались утримувати їх до смерті. Земельно-судові органи визнавали подібні договори тільки за формальними ознаками недійсними (не було згоди земельного товариства, а для даних угод закон обов'язково її вимагав) [3, с. 141].

По-друге, своєрідною формою договірною утримання був патронат, що встановлювався над дітьми-сиротами, вихованцями дитячих будинків. Він регулювався спеціальними нормативно-правовими актами та встановлювався договором між патронатною сім'єю і відповідними державними органами (охорони здоров'я, освіти, сільськими радами). Особливістю вказаної угоди було те, що особа, над якою встановлювався патронат, не брала участі в укладанні договору. Тягар утримання дитини розподілявся між двома сторонами. Такий вид утримання, як правило, не був довічним; він припинявся з досягненням дитиною повноліття. Проте, якщо дитина була інвалідом, то це утримання ставало довічним.

Третім видом довічного утримання були, власне, договори довічного утримання, які набули поширення, порівняно з двома наведеними вище різновидами. І тому в подальшому буде аналізуватись саме ця форма довічного утримання.

Незважаючи на те, що з 1940 року було заборонено укласти договори дарування з умовою довічного утримання, люди продовжували це робити різними шляхами, обходячи закон. Сторони могли оформлювати відчуження будинку договором купівлі-продажу, при цьому ціна була незначною, але тут же формулювався додатковий обов'язок довічно утримувати продавця. Часто у договорі про відчуження будинку встановлювалася дійсна ціна, але при цьому вказувалось, що у рахунок покупної ціни покупець зобов'язаний надавати продавцю довічне утримання. У практиці зустрічались і такі випадки, коли сторони укладали два окремих договори (дарування та довічного утримання). Врешті-решт, наводиться, навіть, приклад спадкового договору, згідно з яким одна сторона заповідала будинок іншій, яка зобов'язувалась годувати першу особу до її смерті [10, с. 45].

Судова практика того часу неоднаково ставилася до договорів довічного утримання. Суди часто відмовляли у задоволенні позовів, що ґрунтувались на подібних угодах. Наприклад, Судова колегія у цивільних справах Верховного Суду СРСР в ухвалі № 416 за 1944 рік за позовом Л.Н. до Н.Н. вказувала,

що договори довічного утримання не мають законної сили, так як вони не передбачені Цивільним кодексом [5, с. 67].

Таким чином суди намагались підвести договір довічного утримання під договори дарування чи купівлі-продажу. А оскільки це не вдавалося, визнавали їх недійсними, бо на той час Цивільний кодекс 1922 року не передбачав інституту довічного утримання.

Проте у ряді випадків суди займали іншу позицію. Вони виходили з визнання дійсним договору, побудованого за будь-якою моделлю, що не суперечила закону, посилаючись при цьому на статтю 106 Цивільного кодексу. Згідно з нею однією з можливих підстав виникнення зобов'язання був договір як такий. При цьому названа стаття не містила вказівок на обмеження її дії договорами, передбаченими Цивільним кодексом чи іншими законами.

Слід зазначити, що серед вчених також не було єдності щодо аналізу інституту довічного утримання. Деякі з них вважали, що цей договір є кабальною угодою, оскільки покупець використовує важке матеріальне становище продавця та його похилий вік (С. Ландкоф); інші – стверджували, що цей договір суперечить правилам соціалістичного співжиття – так як покупець сподівається: йому не довго доведеться безоплатно утримувати продавця, а останній – на довге забезпечене життя на утриманні покупця (І. Брауде) [5, с. 49,74]. Тому ці вчені пропонували визнавати подібні угоди недійсними.

Але більшість вчених не поділяли наведених вище думок. Вони критикували рішення судових органів, у яких визнавались недійсними договори довічного утримання, а також звертали увагу на детальний аналіз юридичної природи таких угод. При цьому їх позиції іноді суттєво відрізнялися.

Так, М. Бару та А. Штейнберг розглядали договір довічного утримання як договір дарування з умовою. На їх думку, такі угоди мали безоплатний характер [6, с. 168, 244]. Проте ця точка зору не знайшла багато прихильників.

Деякі вчені займали іншу позицію. Наприклад, В. Рясенцев відносив договір довічного утримання до самостійного виду. Він вважав, що подібну угоду не можна розглядати як різновид купівлі-продажу, оскільки в цьому випадку відсутня ціна. Цей договір, на його думку, був двостороннім і оплатним [12, с. 15].

З огляду на неоднозначний підхід до інституту довічного утримання як з боку судових органів, так і вчених-юристів досить важко проаналізувати юридичну природу та особливості цього договору на той час. Насамперед, варто зазначити: більшість вчених включали договір довічного утримання до зобов'язань з оплатної реалізації майна. Щодо односторонності чи двосторонності такої угоди – єдиної думки не було. Причому ті юристи, які розглядали договір довічного утримання як односторонній, вважали його реальним, а прихильники двосторонньої концепції – консенсуальним.

У свій час відомий цивіліст радянського періоду О.С. Іоффе обґрунтував консенсуальний характер договору довічного утримання, посилаючись на те,

що коли договір довічного утримання належно оформлений, то набувач має надавати відчужувачу будинку утримання незалежно від передачі йому будинку [11, с. 13].

У зв'язку з цим варто нагадати законодавчий досвід Білорусії, у ЦК якої у свій час містилася норма про те, що відчужувач зобов'язується передати майно у власність набувача, що фактично підтвердило консенсуальність договору довічного утримання. Така конструкція договору довічного утримання формально надає набувачеві право, у разі належного його оформлення, вимагати від відчужувача передачі майна.

Таким чином, предметом такої угоди міг бути будинок, право забудови, а деколи і інше майно. Щодо форми договору довічного утримання, то він у разі відчуження будинку чи права забудови повинен був бути укладений у письмовій формі та завірений у нотаріуса з послідуною реєстрацією у комунальному відділі. У нотаріальній практиці, як правило, вимагалось, щоб у подібних угодах вказувалась ціна будинку, який відчужувався.

Також слід звернути увагу на проблему сторін у вказаному договорі. Відчужувачем могла бути тільки непрацездатна фізична особа. Судовій практиці відомий випадок, коли відчужувачем будинку була працездатна особа [6, с. 287]. Цей договір був визнаний недійсним, так як він укладений у формі договору дарування з умовою утримання. Аналізуючи цей приклад важко дати чітку відповідь на питання: чи могла бути працездатна особа, за всіх сприятливих умов, відчужувачем. У деяких випадках це було можливим. Крім того, слід додати, що згідно зі статтею 120 нотаріальної Інструкції УРСР утримуватись міг не тільки відчужувач, а й треті особи. Набувачем за договором довічного утримання могла бути тільки фізична особа. Судовій практиці відомий приклад, коли останнім була юридична особа. Але даний договір визнаний недійсним, оскільки він не задовольняв вимог, що пред'являлися до договорів дарування чи купівлі-продажу. І хоча суд у цьому конкретному випадку не звернув уваги на те, що юридична особа вийшла за межі своєї спеціальної правосуб'єктності, проте тогочасні юристи, посилаючись на вказану обставину, вважали: юридичні особи не могли бути набувачами за договором довічного утримання.

Щодо прав і обов'язків сторін цієї угоди, то можна виділити два підходи, які існували у той час. Вчені, які відстоювали думку, що договір довічного утримання є одностороннім, вважали: відчужувач мав право лише вимагати від набувача надання обумовленого утримання, а набувач – тільки обов'язок надавати матеріальне забезпечення. Прихильники ж двосторонньої концепції зазначеного договору вважали: відчужувач мав обов'язок передати майно і право вимагати надання утримання, у той же час набувач мав відповідні кореспондуючі права: право вимагати передачі майна на обов'язок утримувати відчужувача. Окремі вчені наполягали, щоб обов'язки набувача були детально конкретизовані у договорі (якість і кількість харчування у день, зміст догляду) [15, с. 17].

Що ж до права власності набувача на відчужений будинок, то це питання було практично не

дослідженим. Деякі науковці вважали: набувач міг вільно розпоряджатись будинком на свій розсуд. При цьому обов'язок утримання, навіть якщо набувач відчужив передане йому за договором майно, залишався все рівно за набувачем і не переходив разом з майном до іншої особи. Згідно зі статтею 120 нотаріальної Інструкції УРСР 1928 року на майно, передане обдарованому, накладався арешт, щоб він не міг розпоряджатись ним і не ухилявся від виконання своїх обов'язків.

Неоднозначні підходи спостерігалися і до вирішення питання припинення договору довічного утримання. Якщо сторони виконували всі умови цієї угоди, то зі смертю відчужувача вона припинялась. У разі, коли першим помирав набувач, відчужене майно переходило до його спадкоємців. При цьому, якщо вони відмовлялись від подальшого утримання відчужувача, останній вже не міг розірвати цей договір та повернути відчужене майно.

Звичайно, такий підхід судів до вирішення цієї проблеми слушно критикувався у науковій літературі [9, с. 48]. Коли ж набувач не виконував своїх обов'язків, то судові органи або зобов'язували його виконати взяті на себе обов'язки, або розривали договір і повертали будинок (чи інше майно) відчужувачу. В останньому разі суди, в основному, так само як і при визнанні договору довічного утримання недійсним, не відшкодовували витрат. Проте за певних обставин (наприклад, набувач заново перебував будинок) суд міг повернути останній відчужувачу, але дозволити проживати у ньому набувачу з його сім'єю [16, с. 290-292].

Дещо по-іншому підходив до вказаної проблеми В. Яценцев. Він вважав, що при розірванні договору довічного утримання суд повинен повернути сторони у попередній стан з відшкодуванням збитків, спричинених відчужуванню, із зарахуванням вже понесених витрат на його утримання [12, с. 18].

Таким чином, неврегульованість у законодавстві цього інституту призвела до того, що сторони іноді зловживали своїми правами і судові органи не завжди могли захистити потерпілого. Окремі вчені пропонували досить оригінальні способи розв'язання цієї проблеми. Наприклад, В. Маслов вважав за доцільне врегулювати питання довічного утримання у новому Цивільному кодексі так, щоб особа, яку забезпечують, передавала своє майно у спільну сумісну власність учасників договору, а останні не могли відчужувати свого права участі у спільному майні третім особам без згоди інших учасників. Право на частку у учасників названого договору виникало тільки при розірванні договору. Розмір частки визначався за згодою сторін або суду з урахуванням вартості переданого у спільну сумісну вартість майна, вигод від користування ним, витрат на утримання і розміру участі особистою працею та матеріальними коштами в управлінні спільним майном кожного з учасників. Після смерті особи, яку забезпечували (відчужувача), майно, вказане у договорі, залишалось у власності особи, яка забезпечувала (набувача). Після смерті останньої її право участі у спільній власності та обов'язки з утримання переходили до її спадкоємців (до останніх не належав відчужувач) [10, с. 50]. І хоча наведені пропозиції могли вирішити більшість проблем, проте

розробники нового Цивільного кодексу 1963 року, на жаль, їх не врахували.

З прийняттям у 1963 році наступного Цивільного кодексу України закінчився етап становлення інституту довічного утримання, в якому договору довічного утримання присвячено лише 5 статей, більш детально регламентує зазначені відносини, надавши цьому договору дещо інше значення. ЦК УРСР відносив договір довічного утримання до договорів про надання послуг, виділяючи його головною мету – надання відчужувачу майна матеріального забезпечення. Нарешті цей договір був закріплений у нашому законодавстві, поширилися відносини з довічного утримання на практиці, неоднозначно ставилися до них судові органи, детальніше досліджувався інститут довічного утримання вченими-юристами, які значно вплинули на включення його до Цивільного кодексу.

За **договором довічного утримання (догляду)** одна сторона, що є непрацездатною особою за віком або станом здоров'я (відчужувач), передає у власність другій стороні (набувачеві майна) будинок або частину його, взамін чого набувач майна зобов'язується надавати відчужувачеві довічно матеріальне забезпечення в натурі у вигляді житла, харчування, догляду і необхідної допомоги (стаття 425 ЦК УРСР) [4, с. 218].

Цивільний кодекс України 2003 р. відводить цьому договору місце серед групи договорів, спрямованих на відчуження власності, розмістивши норми, що регулюють відносини договору довічного утримання після договору міни. Цим самим законодавець підкреслює його правові наслідки, спрямовані на відчуження права власності. При цьому ЦК України розширює коло об'єктів, що відчужуються за цим договором, а також коло осіб, які можуть бути відчужувачами за договором довічного утримання. Крім того, ЦК України визнає договір довічного утримання також договором догляду, додавши таке його визначення у назву глави, присвяченої цьому виду договору.

Так, відповідно до статті 744 ЦК України 2003 року **за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно** [1, с. 222].

За своєю юридичною природою зазначений договір є одностороннім, оскільки у відчужувача є лише право вимагати від набувача надання обумовленого договором матеріального забезпечення, а набувач несе лише обов'язок – надавати відчужувачеві матеріальне забезпечення та догляд. Відповідно до статті 744 ЦК України у набувача можуть виникнути два зобов'язання паралельно: забезпечувати відчужувача утриманням та забезпечити догляд довічно, але обов'язок щодо утримання поглинає зобов'язання з догляду. В юридичній літературі іноді договір довічного утримання визнають двостороннім договором [14, с. 294]. На думку О.А. Підпригори, цей договір має також певні ознаки двосторонності, оскільки

набувач має право вимагати розірвання договору довічного утримання [16, с. 321]. Договір довічного утримання безумовно є оплатним, оскільки набувач отримує у власність за цим договором певне майно, а відчужувач – необхідне утримання у вигляді відповідних матеріальних благ та послуг. При цьому цивільне законодавство не вимагає щоб вартість переданого відчужувачем майна була еквівалентною вартості надаваного набувачем утримання. У вартості цих цінностей можуть бути досить істотні розбіжності, що залежить від домовленостей сторін, а також від тривалості життя відчужувача. Договір довічного утримання не має завідомо визначеного терміну його дії, оскільки він обумовлений моментом настання смерті відчужувача. Тому від тривалості його життя безпосередньо залежить розмір надаваного набувачем утримання.

Цивільне законодавство встановлює особливі вимоги щодо форми договору довічного утримання. Цей договір належить до договорів, для яких передбачена обов'язкова письмова форма та нотаріальне посвідчення (стаття 425 ЦК УРСР 1963 р., стаття 745 ЦК України 2003 р.). Недотримання цієї вимоги стосовно форми договору тягне за собою недійсність угоди про довічне утримання (стаття 47 ЦК УРСР 1963 р., стаття 215 ЦК України 2003 р.). Наслідки визнання договору недійсним закріплені в статті 216 ЦК України 2003 р. і спричиняють двосторонню реституцію.

Договори довічного утримання посвідчуються нотаріусами з дотриманням загальних правил посвідчення договорів відчуження. При посвідченні договору довічного утримання не застосовуються правила статті 362 ЦК України (пункт 7.3 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України). Нотаріальний порядок посвідчення договорів довічного утримання має також спеціальну регламентацію: глава 2 пункти 7.1-7.14 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України 2012 року.

Відповідно до Порядку нотаріус має вчиняти такі дії при посвідченні договору: посвідчує договір довічного утримання, якщо відчужувачем є один із співвласників майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності після визначення частки цього співвласника у спільному майні та визначення порядку користування цим майном між співвласниками; у тексті договору довічного утримання обов'язково зазначається, що набувач майна зобов'язаний надати відчужувачеві довічно матеріальне забезпечення, також усі види догляду (опікування) з їх конкретизуванням або без такого та визначається грошова оцінка матеріального забезпечення, яка встановлюється за згодою сторін. У разі зобов'язання набувача забезпечити відчужувача або третю особу житлом у будинку (квартирі), який йому переданий за договором довічного утримання, в тексті договору зазначається конкретно визначена частка помешкання, у якій відчужувач або третя особа має право проживати; при посвідченні договору довічного утримання накладається заборона відчуження майна в установленному порядку, про що робиться напис на всіх примірниках договору; у разі смерті фізичної особи – набувача за договором довічного утримання при відсутності у неї

спадкоємців або при відмові їх від договору довічного утримання нотаріус за письмовою заявою відчужувача припиняє дію цього договору, про що на всіх його примірниках робить відповідний напис з посиланням на статтю 757 ЦК України. Факт смерті набувача підтверджується свідоцтвом державного органу реєстрації актів цивільного стану про смерть. Відчужувачу повертається приєднаний до примірника договору довічного утримання первинний право встановлювальний документ на майно або його дублікат, який міститься у справах нотаріуса. Разом з листом нотаріуса про припинення дії договору довічного утримання цей документ подається відповідному органу реєстрації для перереєстрації [7, с. 14].

Відповідно до частини 2 статті 745 ЦК України, якщо предметом договору довічного утримання є нерухоме майно, то такий договір підлягає обов'язковій державній реєстрації (стаття 210 ЦК України). Право власності на відчужувану нерухомість переходить до набувача тільки з моменту реєстрації договору. Проте ні зазначена стаття, ні названі статті глави 16 ЦК України, що регулюють правочини, не визначають правові наслідки недодержання вимог про державну реєстрацію договору довічного утримання, за яким відчужується нерухомість, а відтак можливий висновок, що невиконання сторонами цієї вимоги не є підставою визнання нотаріально посвідченого договору недійсним.

На відміну від ЦК України 2003 р. Цивільний кодекс УРСР 1963 року безпосередньо не передбачав обов'язкової державної реєстрації договорів довічного утримання, як це було зроблено щодо інших угод з відчуження нерухомості, зокрема, за договорами купівлі-продажу, міни, дарування (статті 227, 242, 244 ЦК УРСР). Проте на практиці набувачі нерухомості за договором довічного утримання здійснюють їх реєстрацію щоб підтвердити своє титульне право власності. При цьому варто зауважити, що відсутність такої реєстрації не призводить за чинним цивільним законодавством України до недійсності договору довічного утримання на відміну від ЦК Російської Федерації, за якими такі наслідки встановлено.

Так чи інакше, наведена дискусія свідчить про наявність проблем у врегулюванні відносин з довічного утримання, що негативно позначається також на формуванні судової практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України. – Х.: Одиссей, 2014. – 384 с.
2. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Мінюсту України №296/5 від 22.02.2012 р.
3. Амфитеатров Г.Н. О праве личной собственности // Социалистическая законность. – 1945. – № 8. – С. 34-38.
4. Гражданское право Украины: Учебник / Под редакцией А.А. Пушкина. – Харьков: ТОВ «Одиссей», 1998. – 621 с.
5. Гражданское право: Учебник / Под редакцией А.П. Сергеева. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 784 с.
6. Договорное право: Учебник / Под редакцией М.И. Брагинского. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 598 с.
7. Домбругова А. Довічне утримання за новим цивільним кодексом України // Юридичний вісник України. – 2003. – №44. – С. 14-15.
8. Космін Ю. Договір довічного утримання // Право України. – 2000. – № 2. – С. 69-71.
9. Костюченко О. Договір довічного утримання // Юридичний вісник України. – 2009. – №11. – С. 9.
10. Маслов В.Ф. Договоры с условием пожизненного содержания // Советское государство и право. – 1954. – № 5. – С. 45-56.
11. Романцев Ю.В. Система договоров в гражданском праве России // Право. – 2002. – № 5. – С. 13-18.
12. Рясенцев В. Договор об отчуждении имущества на условия пожизненного пользования // Социалистическая законность. – 1945. – № 1-2. – С. 15-19.
13. Советское гражданское право: Учебник / Под редакцией В.Ф. Маслова. – К.: Наука, 1988. – 789 с.
14. Цивільне право України (в запитаннях та відповідях): Навчальний посібник / Харитонов Є.О., Дрішлюк А.І., Калітенко О.М. та ін. – 3-тє вид., перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ «Одисей», 2009. – 576 с.
15. Цивільне право України: Академ. курс. У двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т. 1. – К.: "Видавничий Дім "Ін Юрс", 2003. – 340 с.
16. Цивільний кодекс України України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юрс», 2004. – Ч. 2. – 896 с.